

Михайло СЕНЬКІВ

**ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА
(1944 – 1955 рр.)**

У статті показано, що в досліджуваній період освітня політика радянської влади щодо західноукраїнського селянства була вкрай суперечливою. З одного боку, сотні тисяч селян подолали неграмотність та малограмотність, здобули початкову, семирічну, середню й вищу освіту, а з другого – тоталітарний режим через систему освіти нищив національну свідомість, християнську мораль, насаджував комуністичну догматику.

Ключові слова: західноукраїнське селянство, освітня політика, школа, навчання, радянський тоталітаризм.

Після війни радянська система була насильницьки насаджена у досліджуваному регіоні. За роки незалежності України вийшли у світ монографії Б.Яроша, Ю.Киричука, О.Ленартовича, А.Русначенка, В.Барана, колективна праця “Історія українського селянства” [1] та інші, які висвітлюють соціально-політичні та духовні процеси 40 – середини 50-х рр. ХХ ст. у західних областях. Однак проблема освітнього рівня селянства в них розкрита побіжно. Були надруковані також розвідки О.Рубльова і Ю.Черченка, В.Пашенка, В.Юрчука, Ю.Шаповала і В.Даниленка [2] та інших, де з нових концептуальних позицій переосмислюється духовна сфера. Проте соціальний зріз досліджуваної проблеми в них розкрито фрагментарно. Автор прагне заповнити цю прогалину. Узагальнення історичного досвіду допоможе краще зрозуміти основні тенденції та особливості освітнього рівня селянства на сучасному етапі.

У перші післявоєнні роки в західноукраїнському селі тоталітарний режим прагнув насадити комуністичний світогляд, зокрема через систему освіти. Радянська влада відкрила доступ до знань. Держава вкладала великі кошти у матеріальну базу початкової, середньої і вищої школи, прагнучи комуністичною догматикою та ідеологічним впливом охопити також доросле населення, сформувати із місцевих мешканців велику армію інтелігенції, яка мала стати активним пропагандистом радянського способу життя, забезпечити колгоспне виробництво масовими кадрами.

Принагідно зауважимо, що в колоніальну спадщину від польської, румунської та чехословацької влади в західноукраїнському селі залишилася масова неграмотність. У 1939 р. у Західній Україні працювало лише 135 українських шкіл, 34,2 відсотка населення було неписьменним, а серед студентів вищої школи українці становили 3 відсотки [Шаповал Ю., Даниленко В., 349]. Не ліпша ситуація була на Буковині, де читати і писати не вміли 50 відсотків жителів. На Закарпатті серед чоловіків було 45 відсотків неписьменних, а серед жінок – понад 50 [8, 5].

Як наслідок, післявоєнний період ознаменувався швидким ростом загальноосвітніх шкіл. У 1945 – 1946 навчальному році в західному регіоні України у сільській місцевості працювали 5676 шкіл, в яких навчалось 681,1 тис. учнів [VIII, 9, 11, 20, 24, 26, 28, 23]. Водночас поза школою залишалось ще багато дітей шкільного віку: у Волинській області – 16 тис., Дрогобицькій – 11,6 тис., Закарпатській – 8,1 тис. [7, 78]. Такий стан справ був зумовлений багатьма причинами. Бракувало вчителів, давали себе знати матеріальні труднощі післявоєнного періоду. Багато дітей не могли навчатися через розкиданість та віддаленість населених пунктів, особливо на Волині та у гірських районах Дрогобицької, Станіславської, Закарпатської й Чернівецької областей.

Щоб охопити навчанням усіх дітей шкільного віку розпочали будувати школи-інтернати, або створювати при школах гуртожитки. Так, у Закарпатській області в 1948 – 1949 навчальному році вони були створені при 35 школах для 2353 учнів [4, 142, 143]. Вихованці інтернатів забезпечувалися

триразовим харчуванням. Частина господарств відпускала для гуртожитків продукти по собівартості, виділяли для шкіл підсобні ділянки, що давало можливість організувати харчування учнів за низькими цінами.

Водночас за рахунок грошових та натуральних надходжень від державних і громадських організацій, підприємств, господарств, а також у результаті внесків батьків створювали фонди всеобучу, які допомагали розв'язувати багато питань матеріально-побутового характеру. Значну частину засобів всеобучу використовували для підвозу дітей до школи, на забезпечення їх одягом, взуттям, гарячими сніданками. Це сприяло залученню до школи дітей-сиріт та інвалідів війни. Однак фонди всеобучу були створені лише в 40 – 50 відсотках шкіл.

Для вирішення кадрової проблеми станом на 1 січня 1946 року із східних областей відряджено 2609 учителів, 7386 випускників педагогічних вузів та училищ, завезено понад 976 тисяч підручників. Нав'язувалася тоталітарна форма освіти, відкидалися найменші регіональні та національні особливості. На основі державних програм впроваджували заідеологізовані підручники і посібники, освіту уніфікували. Щоправда, навчальний процес переводили на українську мову. І все це робилося в короткі терміни, адміністративно-наказовими методами, властивими для комуністичної системи.

Підростаючому поколінню нав'язували утопічні міфи, які мали переконати його в тому, що суспільство прямує до щасливої мети – комунізму. У навчально-виховному процесі багато уваги приділялось пропаганді, спрямованій на утвердження колгоспного ладу та дискредитацію, розкол і зрештою знесилення українського національно-визвольного руху. Паплюжили історію України, приватну власність, національні традиції, християнську мораль, насаджували войовничий атеїзм.

Помітним у західноукраїнському селі на той час став великий загін учителів, відряджених зі східних областей, який зробив значний внесок у підвищення освітнього рівня західноукраїнського селянства. І задля історичної справедливості треба відзначити, що самопожертва і почуття відповідальності у

більшості з них базувалось на глибокій вірі в правильність виховного процесу, здійснюваного з їхньою участю.

Для швидкої адаптації місцевих педагогів до радянської системи освіти було здійснено низку заходів. Зокрема, у Львові в січні 1945 року проведена нарада працівників освіти західних областей України, в якій брали участь понад 1000 вчителів, у березні – завідувачів районними відділами народної освіти з участю 400 осіб. Створювалася розгалужена система курсової підготовки [Ярош Б., 149, 150, 155]. Однак значна частина місцевих національно-свідомих педагогів, яких тоталітарний режим вважав неблагонадійними, зазнала репресій і не була допущена до навчального процесу.

Розгорталася будівництво шкіл. Їх зводили в основному методом “народної будови”. У досліджуваному регіоні за 1946 – 1950 рр. було споруджено 1087 шкіл. У селі Широкий Луг Тячівського району Закарпатської області селяни відпрацювали на будівництві школи тисячу трудоднів. У результаті в 1950 році в гірському селі виріс новий двоповерховий будинок школи. Впродовж 1945 – 1958 рр. на Закарпатті було побудовано 150 шкіл на 28760 місць, у тому числі понад 100 шкіл – народним методом, прибудовано 149 класних кімнат на 4405 учнівських місць та 139 кабінетів. Відкривались початкові школи на присілках, а семирічні і середні – у селищах та селах. Уперше в краї були відкриті середні школи в Міжгір’ї, Бахові, Довгому, Білках, Перегині, Соловіло [4, 139].

Самовіддана праця селян, пройнята турботою про своїх дітей, сприяла тому, що в 1950 р. було майже чотири тисячі шкіл [9, 360]. У сільській місцевості за парти сіли 987,8 тис. учнів. 1950 – 1951 навчальному році у школах західних областей працювало понад 60 тис. учителів – ушестеро більше, ніж у довоєнний період. Початковою освітою було охоплено практично всіх дітей шкільного віку, кількість учнів у 5 – 10 класах зроста майже утричі [3, 429].

Відкривалися початкові, семирічні школи або окремі класи сільської молоді, в яких юнаки та дівчата підвищували свій загальноосвітній рівень без відриву від виробництва. У 1946 – 1947 навчальному році в західних областях України їх було 1217 з 39,7 тис. учнів, а в 1949 – 1950 – уже 73 тис. сільської молоді

навчалися в 1618 школах [IX, 3, 4], [XIII, 2]. З кожним роком кількість початкових шкіл і окремих класів сільської молоді зменшувалася, а семирічних – зростала.

Окремі господарства створювали сприятливі умови для навчання хліборобів. У колгоспі ім. Ворошилова Калуського району Станіславської області сільська молодь, яка навчалася без відриву від виробництва, була звільнена від роботи вночі. Для цих учнів встановлювався скорочений робочий тиждень, надавали додаткову відпустку на час випускних екзаменів [I, 75]. У багатьох районах Чернівецької області класи вечірніх шкіл організовували на тваринницьких фермах. Колгоспи за свої кошти закупували для учнів підручники та навчальні посібники [VI, 334].

Разом з тим, у діяльності шкіл сільської молоді були значні проблеми. Слабкою була їхня матеріально-технічна база, через виробничу зайнятість низьким залишалася відвідування учнів. Незважаючи на це, такі школи сприяли підвищенню освітнього рівня селянства.

Од січня 1949 р. на селі була запроваджена загальна обов'язкова семирічна освіта. Відновилося складання випускних іспитів на атестат зрілості. Кращих випускників нагороджували золотими і срібними медалями [9, 359].

У західному регіоні України в перші післявоєнні роки відсоток вступу випускників четвертих класів до п'ятих був значно нижчим ніж по республіці. До початку 50-х років цей розрив значно скоротився. Впродовж 1946 – 1955 рр. семирічну освіту отримали сотні тисяч сільської молоді. У Закарпатській області за цей період число учнів, які закінчили 7 класів, збільшилося з 2,4 тис. до 15,8 тис. осіб, у Дрогобицькій – з 2,6 тис. до 16,6 тис. осіб. Подібний ріст спостерігався у всіх західних областях України [9, 83].

У Львові в 1949 р. була відкрита міжобласна заочна середня школа, яка через свої консультпункти обслуговувала учнів західного регіону України. З 1954 р. у всіх західних областях, за винятком Волинської і Закарпатської, почали функціонувати заочні середні школи. У середині 50-х років у них навчалася 2,6 тис. осіб [XVIII, 12].

У досліджуваній період удосконалювалась мережа шкіл: об'єднували школи з невеликим контингентом учнів. Початкові

школи реорганізували в семирічні, а частину останніх – в середні. За 1951 – 1955 рр. кількість початкових шкіл в сільській місцевості скоротилася на 1015, а учнів у них – на 178,7 тис. Водночас число семирічних шкіл збільшилося на 174, середніх – на 332, а кількість учнів у них відповідно – на 140,3 тис. і 109,2 тис. Всього в західних областях України восени 1954 р. було 6735 шкіл, у тому числі початкових – 2803, семирічних – 2974, середніх – 573, де навчалось 725,4 тис. учнів [XIII, 69 – 94], [XVI, 5 – 83], [XVII, 8].

Провадилась велика робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Щоправда, цей процес тотально політизувався. У 1945 – 1946 навчальному році в західних областях України діяло 3257 шкіл і 11747 гуртків по ліквідації неписьменності, в яких навчалось 211,7 тис. людей. 1947 – 1948 рр. органи народної освіти виділили для лікнепу 10 тис. учителів, 17 тис. учнів старших класів, 2,8 тис. громадських методистів [7, 116].

Багато з них проявили глибоке почуття громадянської відповідальності. Старшокласники М.Червоний із села Ясенівці та І.Нога із хутора Броніславка Золочівського району Львівської області за зимовий період 1945 – 1946 рр. навчили читати і писати відповідно 30 і 28 односельчан [II, 7]. 1947 – 1948 навч. року під керівництвом педагога Смородівської семирічної школи Млинівського району Рівненської області Г.Пілатовської неписьменність подолали 35 селян. Суцільної грамотності села у 1948 р. домоглися вчителі Семенівської початкової школи Тербовлянського району Тернопільської області, Дібровської семирічної школи Вижницького району Чернівецької області [III, 24], [IV, 6], [V, 3]. Добре організовано було навчання неписьменних у селах Велятино, Кошельово, Драгово Хустського району, Волосянка, Люта, Ставне Перечинського району Закарпатської області [4, 141].

Радянська статистика стверджує, що за 1945 – 1954 рр. у сільській місцевості західного регіону України ліквідували неписьменність та малописьменність 1,4 млн. осіб [VII, арк. 5], [X, 8, 11, 13, 14, 24, 27, 29, 32, 39], [XI, 4], [XIV, 7], [XV, 4]. Проте реальний стан справ був значно складнішим, ніж його зображувала офіційна пропаганда. На місцях, у погоні за

високими результатами, значно завищували показники, панував формалізм та показуха, вдавалися до приписок. Але безперечним є те, що у післявоєнне десятиліття було подолано неписьменність серед дорослого населення західного регіону України, в тому числі селянства. Неписьменними залишились поодинокі люди, зокрема похилого віку.

Це створило передумови для подальшого підвищення культурно-технічного рівня селянства. Після закінчення школи лікнепу Єлизавета Вейг із села Бериги Беревого округу Закарпатської області стала ланковою, сількором, навчала інших грамоти. Підвищивши свій загальноосвітній рівень, селянка М.Зяць із колгоспу ім. Сталіна Самбірського району Дрогобицької області змогла постійно читати сільськогосподарську літературу. Завідувач тваринницькою фермою сільгоспартілі ім. 8 Березня Глинянського району Львівської області С.Нич розповідав: “Весь вік був неграмотним. Тепер я навчився грамоти, читаю газети, книги, оволодіваю зооветеринарними знаннями і використовую їх на практиці” [5].

Незважаючи на комуністичну догматику, загальноосвітня школа давала непогані системні знання з основ наук. І це заслуговує на увагу. Здобувши початкову та семирічну освіту, сільська молодь на курсах при МТС, у школах механізації, однорічних сільськогосподарських школах набувала масових професій – машиністів, трактористів, комбайнерів, рільників, садівників, рахівників, бухгалтерів, санітарів, ветфельдшерів та інших.

Розвивалась мережа вищих та середніх спеціальних закладів. Кількість вищих шкіл у західному регіоні України за п'ять повоєнних років зросла з 5 до 25. Зокрема, 1946 р. було відкрито Ужгородський державний університет. У 1950 – 1951 навчальному році в інститутах та університетах західних областей було близько 30 тис. студентів, у 110 технікумах навчалось майже 29 тис. учнів [Шаповал Ю., Даниленко В., 350].

У наступні роки кількість навчальних закладів та чисельність студентів зростала. В 1952 р. було відкрито перший на Волині педагогічний інститут. На Дрогобиччині діяли: педінститут ім. Івана Франка, педагогічне, музичне, три медичних училища, нафтовий, електромеханічний,

культосвітній, статистичний, торговий технікуми, п'ять середньоспеціальних сільськогосподарських навчальних закладів, торгово-кооперативна школа та інші [6, 180]. У Закарпатській області функціонував університет, 16 технікумів.

Науково-педагогічні кадри, як правило, добиралися зі східних регіонів СРСР. До вищої школи західних областей України у 1945 році скеровано понад 400 викладачів. Політика недовіри до корінного населення особливо виразно проявилася у 50-ті роки. Серед професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів місцеві становили не більше 20 відсотків. Водночас питома вага студентів, які народилися в західному регіоні України, постійно зростала. Якщо у 1946 р. вони склали 37 відсотків від усієї кількості студентів, то в 1953 р. – понад 57 [Шаповал Ю., Даниленко В., 350].

Активна боротьба з неписьменністю, розширення мережі початкової, середньої та вищої освіти давали змогу радянській владі не тільки завойовувати симпатії певної частини західноукраїнського селянства, а й створювати передумови для появи нового покоління інтелігенції, спираючись на яку можна було б значно посилити свій вплив на місцеве населення.

Отже, освітня політика радянської влади щодо західноукраїнського селянства у досліджуваній період була суперечливою. З одного боку, сотні тисяч селян подолали неписьменність та малописьменність, здобули початкову, семирічну, середню й вищу освіту, а з другого – посилювалася духовна деградація. Тоталітарний режим через систему освіти фальсифікував історію України, нищив національну свідомість, християнську мораль, насаджував комуністичну догматику.

Матеріали даного дослідження можуть слугувати для подальшого вивчення проблеми духовного життя селянства України.

I. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р. 3. – Оп. 2. – Спр. 428.

II. Державний архів Львівської області. – Ф. Р. 163. – Оп. 4. – Спр. 24.

III. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р. 2. – Оп. 2. – Спр.35.

IV. Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р. 18. – Оп. 1. – Спр. 79.

V. Державний архів Чернівецької області. – Ф. Р. 773. – Оп. 4. – Спр. 35.

VI. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 2371.

VII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 53.

VIII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 96.

IX. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 103.

X. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 105.

XI. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 192.

XII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 333.

XIII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 351.

XIV. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 355.

XV. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 419.

XVI. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 690.

XVII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 692.

XVIII. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 760.

1. Див.: Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991). – К. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 670 с.; Історія українського селянства. У 2-х Т. Т. 2. – К. : Наук. думка, 2005. – 533 с.; Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ ст. – Львів: Б.в., 2000. – 304 с.; Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 154 с.; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К. : Пульсари, 2002. – 520 с.; Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30 – 50-х років ХХ століття. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – 182 с.

2. Див.: Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч.1. – Полтава: Вид-во Полтавського педуніверситету, 1999. – 430 с.; Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції: 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1994. – 352 с.; Шаповал Ю., Даниленко В. Мороз перед “відлигою” // Історія України. Нове бачення. – Т.2. – К.: Україна, 1996. – С. 329 – 362; Юрчук В. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – К.: Наук. думка, 1995. – 348 с.

3. Бойко О. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 568 с.

4. Жулканич Н. Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті. – Ужгород: Вид-во Ужгород. національного ун-ту, 2002. – 180 с.

5. Вільна Україна. – Львів, 1950. – 16 квітня.

6. Кошарний І.Я., Підпригорщук М.В., Гапшенко І.І., Скрипник К.І. Радянська Дрогобиччина. – Дрогобич: Облполітвидав, 1957. – 220 с.

7. Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939 – 1958 рр.). – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1975. – 240 с.

8. Народне господарство Радянського Закарпаття. Статистичний збірник. – Ужгород: Облвидав, 1957. – 168 с.

9. Новітня історія України 1900 – 2000 / А.Слюсаренко, В.Гусев, В.Дрожжин. – К.: Вища школа, 2000. – 664 с.

Михаил Сеньків. Образовательная политика советской власти относительно западноукраинского крестьянства (1944 – 1955 гг.). В статье показано, что в исследуемый период образовательная политика советской власти по отношению к западноукраинскому крестьянству была крайне противоречива. С одной стороны, сотни тысяч крестьян преодолели неграмотность и малограмотность, получили начальное, семилетнее, среднее, высшее образование, с другой – тоталитарный режим путем образования уничтожал национальное сознание, христианскую мораль, насаждал коммунистическую догматику.

Ключевые слова: западноукраинское крестьянство, образовательная политика, школа, учеба, советский тоталитаризм.

Mykhaylo Senkiv. Educational Policy of the Soviet Power towards the West-Ukrainian Peasantry (1944 – 1955). In the article it has been shown that the educational policy of the Soviet power towards the West-Ukrainian peasantry during the researched period was quite contradictory. The hundred thousands of the peasants overcame illiteracy and semi-literacy, and got the elementary, secondary and higher education. Simultaneously the totalitarian regime was destroying the national consciousness, the Christian morality through the system of education and implanted the communist dogma.

Key words: the West-Ukrainian peasantry, the educational policy, school, study, the soviet totalitarism.